

נטילת והחזרת דלתות בשבת

שמעון עווד כהן

ראשי פרקים:

- א. פתיחה – מקור הדין
 - 1. הברייתא בשבת
 - ב. שיטות הראשונים בגזירה "שמא יתקע"
 - 1. רש"י ורא"ש
 - 2. הרי"ף והרמב"ם
 - 3. השולחן ערוך
 - ג. רמת ואופי הדין לשיטות השונות
 - 1. רש"י ורא"ש
 - 2. הרי"ף והרמב"ם
 - 3. השולחן ערוך
 - 4. שורש המחלוקת בדין דלתות לולים
 - 5. הנפק"מ בין השיטות
 - ד. סיכום
 - 1. דלתות לולים
 - 2. דלתות כלים
 - 3. דלתות יציע בור ודות

א. פתיחה – מקור הדין

1. הברייתא בשבת

במסכת שבת (קכב, ב) מובאת ברייתא המחלקת בין דין נטילת והחזרת דלתות כלים בשבת, לבין הדין המקביל בדלתות לולים:

ת"ר דלת של שידה ושל תיבה ושל מגדל נוטלין אבל לא מחזירין. ושל לול תרנגולים לא נוטלין ולא מחזירין.

שואלת הגמרא לפשר סברת דין דלתות הכלים המופיע בברייתא:

בשלמא של לול של תרנגולים קסבר כיוון דמחברי בארעא יש בניין בקרקע יש סתירה בקרקע, אלא של שידה ושל תיבה ושל מגדל מאי קסבר – אי קסבר יש בניין בכלים יש סתירה בכלים, ואי אין סתירה בכלים אין בניין בכלים.

ומתרצת למסקנה :

אלא אמר רבא קסבר אין בניין בכלים ואין סתירה בכלים, וגזירה שמא יתקע.

במאמר זה ננסה לראות, בעזרת ה', חלק משיטות הראשונים בדין נטילת והחזרת דלתות בשבת לאור הברייתא; מהי רמת הדין (דאורייתא / דרבנן) ובאלו דלתות, מהו אופי הדין (בונה / מכה בפטיש), וכן את הנפקא מינה שבין השיטות.

ב. שיטות הראשונים בגזירה "שמא יתקע"

1. רש"י ורא"ש

רש"י מסביר את הגזירה "שמא יתקע" בזו הלשון :

"גזירה שמא יתקע - בחזקה בסכין וביתדות, והוה ליה גמר מלאכה וחייב

משום מכה בפטיש".

רש"י מסביר כך לשיטתו. לדעת רש"י אין כלל מציאות של בניין וסתירה בכלים, אלא בבתים ובאוהלים בלבד¹. המתקן בשבת את מלאכת יצירת הכלי תיקון סופי, מתחייב לשיטת רש"י משום מכה בפטיש².

כך פסק גם הרא"ש :

ת"ר דלת של שידה תיבה ומגדל נוטלין אבל לא מחזירין, ושל לול של תרנגולין לא נוטלין ולא מחזירין שהוא קבוע בקרקע ויש בניין וסתירה בקרקע. אבל של שידה תיבה ומגדל נוטלין דאין בניין וסתירה בכלים. והא דאין מחזירין גזירה שמא יתקע ומחייב משום מכה בפטיש.

1. עיין בביצה (כב.) רש"י ד"ה "אין תורת בניין בכלים", ובשבת (עד:) ד"ה "ואי חייטיה לפומיה" ובדף (מז.) ד"ה "חייב חטאת".

2. ע"פ רש"י (עה; קב:) ד"ה "משום מכה בפטיש".

2. הרי"ף והרמב"ם

א. פסיקת הרי"ף

הרי"ף בהלכותיו פוסק לאור מסקנת הגמרא :
 "דלתות שידה תיבה ומגדל נוטלין ולא מחזירין, של לול של תרנגולין לא
 נוטלין ולא מחזירין גזירה שמא יתקע".
 פסיקה זו של הרי"ף קשה מפני שעל פיה מוסבת הגזירה "שמא יתקע" גם על
 נטילת והחזרת דלתות לולים, בעוד שעל פי דברי רבא נטילת והחזרת דלתות לולים
 נאסרות משום בניין וסתירה, והגזירה מוסבת לכאורה רק על החזרת דלתות כלים.
 הרי"ף במקום עומד על קושי זה ומבאר כי הגזירה שהביא הרי"ף שייכת לדין
 דלתות כלים בלבד.

ב. פסיקת הרמב"ם

כרי"ף פסק גם הרמב"ם (פרק כב מהלכות שבת הלכה כה), וז"ל :
 "התוקע חייב משום בונה. לפיכך כל הדלתות המחוברת לקרקע לא
 נוטלין אותן ולא מחזירין גזירה שמא יתקע. אבל דלת שידה תיבה ומגדל
 ושאר דלתות הכלים נוטלין ולא מחזירין. ואם נשמט ציר התחתון שלהן
 דוחקין אותו למקומו, ובמקדש מחזירין אותו. אבל ציר העליון שנשמט
 אסור להחזירו בכל מקום גזירה שמא יתקע".

השאלות על פסיקת הרמב"ם

- על פסיקת הרמב"ם מתעוררות כמה שאלות, נביא מקצתן :
- א. השאלה שנשאלה על פסיקת הרי"ף : הגזירה "שמא יתקע" מוסבת לכאורה
 על פי דברי רבא בגמרא רק על החזרת דלתות כלים, בעוד שעל פי פסיקת
 הרמב"ם הגזירה מוסבת גם על נטילת והחזרת דלתות המחוברות לקרקע.
 - ב. קושיית המגיד משנה : מדוע הוצרך הרמב"ם לגזירה "שמא יתקע", והרי גם
 בלא שיתקע יתחייב משום בונה (כדפסק בפ"י הל' יד³)?

3. "המחזיר דלת של בור ושל דות ושל יציע חייב משום בונה".

ג. אם התוקע חייב משום בונה אז משמע מפסיקת הרמב"ם כאן שיש בניין וסתירה בכלים, שהרי דלתות הכלים נוטלין ולא מחזירין שמא יתקע ויתחייב משום בונה, בעוד שידוע⁴ כי גם לשיטת הרמב"ם אין בניין וסתירה בכלים? כמו כן קיים קושי על תרוץ רבא את הברייתא משום שעל פי דבריו חלקה הראשון של הברייתא עוסק ברובד הדרבנן (גזירה "שמא יתקע") וחלקה השני עוסק ברובד הדאורייתא (משום בונה).

אב דבונה ותולדתו

כדי לענות על השאלות שהוצגו לעיל יש להסביר קודם מהו אב דבונה ומהי תולדתו לשיטת הרמב"ם.

בפרוש המשניות (שבת, פרק ז משנה ב) מבאר הרמב"ם את ההבדל בין אב מלאכה לבין תולדתו:

וכל אלו האבות הם רק דוגמאות, כגון אמרו קוצר הוא מאבות מלאכות והוא הדין לכל חותך צמח מחובר לארץ אם נתכוון לאותו דבר שהוא חותך, כגון האורה בתאנים והמוסק בזיתים, שכל אחת ממלאכות אלו אין אומרים בה שהיא תולדת קוצר אלא היא הקוצר עצמה וכו'. והתולדה היא שתחשוב בלבך על תוצאות פעולת אותה מלאכה המנויה באבות, וכל מקום שתמצא אותה פעולה זהו תולדה לאותו האב כגון זה שאמרנו שטוחן מאבות, ועניין טוחן הוא טחינת אותו חלק גדול והפיכתו חלקים קטנים, ולפיכך חיתוך הירקות בשבת וכו' כל זה תולדת טוחן.

כמו בכל אב מלאכה גם בבונה מגדיר הרמב"ם בפשטות כי בונה הוא זה העושה את המלאכה המדוברת באופן הפשוט ביותר, כגון המשווה את פני הקרקע או הנותן טיט לשם חיבור לבנים.⁵

תולדת מלאכת בונה היא בניית אוהל או כלי וכן המצרף שני חומרים לכדי גוף אחד, וביניהם המגבן גבינה והתוקע עץ בעץ בין שתקע במסמר בין שתקע בעץ עצמו עד שנתאחד.⁶

4. ראה פרק כב משבת, ה' כו: "ואין מחזירין מנורה של חוליות ולא כסא המפוצל וכו' ואם החזיר פטור, שאין בניין בכלים ואין סתירה בכלים".

5. עיין פרק י משבת ה' יב.

6. עיי"ש ה' יג.

אבן האזל (פרק י מהלי שבת הלי יז) מסביר כי לדעת הרמב"ם אב דבונה מורכב משני גורמים, ובלשונו:

- דעיקר אב מלאכה דבונה הוא בונה בניין שע"כ יש בו שני העניינים –
 א. שהוא עושה אוהל קבוע.
 ב. שהוא מקבץ חלק אל חלק.

ממילא יוצא מהסברו של אבן האזל שמשום תולדת בונה יתחייב העושה אחת משתי הפעולות הנ"ל; או העושה אוהל, או המאחד חלקים. מכאן נובע כי משמעו של הכלל "אין בניין וסתירה בכלים" לשיטת הרמב"ם הוא שאין מתחייבים על עצם בניית כלי בשבת משום **אב** דבונה, אך על התקיעה מתחייבים משום **תולדת** בונה.

הסבר הרב קאפח

הרב קאפח מעלה חילוק בין שלושה סוגי דלתות ומיישב בכך את השאלות שהתעוררו על פסיקת הרמב"ם:

סוג ראשון – דלתות בור דות ויציע שהן דלתות המחוברות לקרקע ממש (בצורה מאוזנת) ומהלכין עליהן ויושבין עליהן והן כחלק מרצפת הקרקע. דינן כקרקע ואשר על כן הנוטלן חייב משום אב דסותר, והמחזירן אף בלי שיתקע חייב משום אב דבונה. אלו הדלתות בהן עוסק הרמב"ם בפרק י הלי יג.

סוג שני – דלתות כלים המחוברים לקרקע, כגון דלתות לולים. כיוון שאין דלתות אלו נחשבות כגוף הקרקע לא יתחייב (מדאורייתא) המחזירן על עצם החזרתן, אלא אם יתקען יתחייב משום תולדת בונה. לפיכך גזרו חכמים שלא להחזיר דלתות אלו שמא יתקע, ואסור המחזירן בלא תקיעה מדרבנן. את טעם איסור נטילתן יש להסביר משום דמחזי כסותר. סוג זה של דלתות הוא המופיע בריש הלי' כב דפרק כה.

סוג שלישי – דלתות כלים המופיעות בסיפא דהלכה כב בפרק כה; גם בדלתות אלו גזרו חכמים שלא להחזירן שמא יתקען, אך מפני שהנוטלן אינו מחזי כסותר לא חל איסור על נטילתן.

כעת נתיישבו השאלות שהועלו על פסיקת הרמב"ם (וממילא ברורה גם פסיקת הרי"ף), הנה כי כן נפשט הקושי על תוכן הברייתא שהרי על פי הסבר הרב קאפח הברייתא כולה עוסקת ברובד הדרבנן.

3. השולחן ערוך

מרן המחבר (או"ח שח, ט) פסק את ההבנה הפשוטה שבתרוץ רבא, לאמור:

דלת שידה תיבה ומגדל יכולים ליטלה מהם ואסור להחזירה גזירה שמא יתקע. ושל לול של תרנגולים אסור בין ליטול בין להחזיר דכיוון דמחובר לקרקע אית ביה בניין וסתירה.

כמו לדעת רש"י והרא"ש כך גם לדעת מרן יש לבניין הקבוע בקרקע דין של קרקע ולכן אסור ליטול ולהחזיר את דלתו דאית ביה בניין וסתירה. אך בעוד שלשיטת רש"י והרא"ש התוקע דלת שידה תיבה ומגדל יתחייב משום מכה בפטיש מפני שלשיטתם אין כלל דין בניין וסתירה בכלים, סתם השו"ע ולא פרש בהלכה זו על שום מה יתחייב התוקע דלת כלי. המגן אברהם על אתר מבאר כי תוקע זה יתחייב משום בונה, וכן משמע מדברי מרן (שיד, ט):

התוקע עץ בעץ בין שתקע במסמר בין שתקע בעץ עצמו עד שנתאחד הרי זה תולדת בונה.

ג. רמת ואופי הדין לשיטות השונות

1. רש"י ורא"ש

דלתות לולים – לשיטת רש"י ורא"ש לול נחשב לבניין הקבוע בקרקע ולכן הנוטל דלתותיו יתחייב משום סותר והמחזירן יתחייב משום בונה.
דלתות שידה תיבה ומגדל – כיוון שלשיטת רש"י והרא"ש אין כלל דין של בניין וסתירה בכלים אין איסור מדאורייתא ליטול או להחזיר דלתות אלו. אך מפני שהתוקען בשבת יתחייב משום מכה בפטיש אסרו חכמים להחזיר דלתות אלו, גזירה שמא יתקען בהחזרתן.

2. הרי"ף והרמב"ם

דלתות לולים – לול לשיטת הרי"ף והרמב"ם (ע"פ הסבר הרב קאפח) נחשב לכלי המחובר לקרקע. התוקע דלתותיו יתחייב מדאורייתא משום תולדת בונה ומשום כך גזרו חכמים שלא להחזיר דלתות אלו שמא יתקען. כמו כן אסרו חכמים שלא ליטול דלתות לולים משום דמחזי כסותר.
דלתות שידה תיבה ומגדל – התוקע דלתות אלו יתחייב מדאורייתא משום תולדת בונה, המחזירן אסור מדרבנן גזירה שמא יתקען, ומותר ליטולן בשבת מפני שלא מחזי כסותר.

3. השולחן ערוך

דלתות לולים - בדלתות אלו פוסק מרן כשיטת רש"י והרא"ש שלול הריהו בניין הקבוע בקרקע ואשר על כן אין להחזיר וליטול דלתות אלו משום איסור בונה וסותר.

דלתות שידה תיבה ומגדל – בדלתות אלו פוסק מרן כר"ף וכרמב"ם המתירים ליטול דלתות אלו דלא הוי מחזי כסותר, אך אוסרים להחזירן שמא יתקען ויתחייב משום בונה.

יש לציין כי לכל הדעות **דלתות יציע בור ודות** נחשבות כקרקע ממש ולכן הנוטלן יתחייב משום סותר והמחזירן יתחייב משום בונה⁷.

4. שורש המחלוקת בדין דלתות לולים

לשיטת רש"י והרא"ש לול נחשב לבניין, בעוד שלשיטת הרי"ף והרמב"ם לול נחשב לכלי המחובר לקרקע, ויש להבין את הסברא שעומדת אחרי כל שיטה. במסכת שבת (קב, ב) מובאים דבריו של שמואל האומר כי "המצדד את האבן - חייב".

רש"י במקום מסביר את דברי שמואל כך :

"המצדד את האבן – מושיבה ומצדדה עד שמתיישבת בקרקעית יסוד הבניין יפה, מתוך שהוא מצדדה הוא מכינה תחתיה ומושיבה בארץ חייב. ואפילו לא נתן טיט **הוי בונה** כל שהוא דיש מקיימין כן בלא טיט". כלומר, לשיטת רש"י חיבור עצם לקרקע נחשב למלאכת בונה. לכן מחשיב רש"י את הלול לבניין הקבוע בקרקע, וממילא הנוטל דלתותיו הריהו סותר והמחזירן - בונה.

הרמב"ם, לעומת זאת, פסק (פרק י משבת, הלי' יח) לאור הגמרא כי :
 "המצדד את האבן ביסוד הבניין ותקנה בידו והושיבה במקום הראוי לה חייב משום **מכה בפטיש**".

7. ע"פ הגמרא בערוכין (קב:) : "ת"ר ציר של דלת שידה תיבה ומגדל וכו', של בור ושל דות ושל יציע לא יחזיר, ואם החזיר חייב חטאת".

לשיטת הרמב"ם המחבר עצם לקרקע מתחייב על מלאכה זו משום מכה בפטיש ולא משום בונה. לכן לא מחשיב הרמב"ם את הלול לבניין, ולשיטתו המחזיר את דלתותיו אסור מדרבנן שמא יתקען והנוטלן אינו אלא מחזי כסותר.

5. הנפק"מ בין השיטות

הנפקא מינה הנובעת מהחילוקים שבין השיטות נכנסת תחת הכותרת "הלכתא למשיחא":

בלול הנפק"מ היא האם הנוטל / המחזיר את דלתותיו חייב מדאורייתא או מדרבנן, ובכלי הנפק"מ היא משום איזה אב מלאכה נתרה את הבא לתקוע דלתותיו – האם משום מכה בפטיש או משום בונה.

ד. סיכום

דין נטיילת והחזרת דלתות בשבת מתחלק לשיטות השונות כדלהלן:

1. דלתות לולים

א. רובד הדאורייתא

לשיטת רש"י, הרא"ש והשו"ע לול נחשב לבניין הקבוע בקרקע ולכן הנוטל דלתותיו חייב משום סותר, והמחזירן חייב משום בונה.
לשיטת הרי"ף והרמב"ם לול נחשב לכלי המחובר לקרקע, והתוקע דלתותיו חייב משום תולדת בונה.

ב. רובד הדרבנן

לשיטת הרי"ף והרמב"ם אסור מדרבנן להחזיר דלתות לולים שמא יתקען, ואסור ליטלן מדרבנן משום דמחזי כסותר.

2. דלתות כלים

לכל השיטות שראינו מותר ליטול דלתות כלים, אך אסור להחזירן מדרבנן – שמא יתקען:

לדעת רש"י והרא"ש התוקע דלת כלי חייב משום מכה בפטיש.
לדעת הרי"ף, הרמב"ם והשו"ע התוקע דלת כלי חייב משום בונה.

3. דלתות יציע בור ודות

לכל השיטות שראינו דלתות יציע בור ודות נחשבות לקרקע ממש, אשר על כן הנוטלן חייב משום אב דסותר והמחזירן חייב משום אב דבונה.